

BÓNA LÁSZLÓ

Harangoznak

Abban a pillanatban, amikor reggel a kapun kiléptem, megszólaltak valamelyik közeli templom harangjai. Este, amikor hazatértem, ismét megkondult a harang.

Minden ember tudatában összekapcsolódnak azok az egyszerű véletlenek, amelyek talán eddig is ugyanígy előfordultak, de most a figyelem valahogy rájuk terelődött, és megkezdődött az eddig elsikkadt apróságok babonás összekapcsolása. Hiszen ha a harangok nem akkor szólalnak meg, amikor velünk éppen valami esemény, fordulat történik, akkor a harang megkondulásának sem tulajdonítunk jelentőséget, észre sem vesszük. Biztos, hogy amikor a harangok megszólalnak, éppen csinálunk valamit, és a legteljesebb mértékben tőlünk függ és nem a harangtól, hogy amit csinálunk, azt kapcsolatba hozzuk-e az éppen akkor megszólaló haranggal.

Nem az az érdekes, hogy megértsük, miért így gondolkodunk a világról, hanem hogy milyen képzetek következnek abból, hogy így gondolkodunk.

A harang előre meghatározott időpontokban szólal meg. A harang az idő múlásának jelzése, nem különbözik ebben a vekkertől, rokona a kotyogó kávéfőzőnek, a sípoló teáskannának, amelyik fűttségével jelzi, ha fölforrt a teavíz, ha kifolyt a kávé. De nemcsak hang jelezhet időt, hanem látvány is, ilyen például az őrsváltás, a közlekedési lámpa pislogása. Mind ugyanúgy jelzése egy éppen akkori időpont eljövetelének vagy közelgő bekövetkezésének, jelei tehát ugyanannak az érzésnek: egy kiszabott idő hamarosan lejár vagy éppen le is járt.

Csakhogy a vekkeróra, a közlekedési lámpa, a sípoló kávéfőző egy saját magunk részére általunk kiszabott idő múlását jelzi. Egy ritmikus változást, ami vagy egy megállapodásból, vagy egy folyamatból következik, vagy az életmódunk követeli meg. A lényeg az, hogy ezek mind az általunk kitalált emberi időt, az élet ritmusait jelzik.

A vekker megszólalása nem öröm, mert amikor álunkból fölriaszt, figyelmeztet arra, hogy nem tudunk elszakadni attól, ahol vagyunk, és attól az időponttól, amit magunk elé állítottunk, vagyis nem tudunk elszakadni az életünktől, folytatnunk kell ott, ahol abbahagytuk, a vekker az időtől különváló életünket visszakényszeríti a folyamatos múltó időbe. A vekker a célokat kítűző lét kínjának jele, a magunk elé állított akadályok kényszerű legyőzésének napi ismétlődése.

Minden ismétlődés, ismétlődő mozdulat és szó, hasonmásság a tárgyak tulajdonsága, tárgyyszerűség, kötöttség az élet szabad áramlásában, ilyenformán a halál lényegének közvetítője, a lezártságé, megformáltságé, a befejezettségé, változatlanúságé. A vekker az életben rejtőző halál figyelmeztetése, vekkerre felriadni nem életrekelés, hanem halálpillanat. Az a pillanat, amikor naponta megérthetjük életünk és halálunk azonosságát.

A primitív kultúrákban az alvás átmeneti állapot, halál az életben, a test meghal, a lélek valahol máshol tartózkodik. Valakit felébreszteni szerintük halálos bűn, a hirtelen felriadó embernek a lelke nem talál vissza a testébe, így a test élő halottként fog hazátlanul bolyongani a világban. A napi kényszerűségek által felriasztott életmód a lélek nélküli élet robotja, a létezés így halottszerű.

A misztikus kulturális hagyomány szerint mindenféle előre felállított cél nélkül, csak pusztán a teljes elfáradás erejétől fogva elaludni és kipihenten, önmagunktól felébredni és így körülnézni olyan élmény, mintha valóban mindent először látnánk magunk körül. A legmegszokottabb dolgok válnak rendkívülivé, a lét valóban érdekes és újszerű lesz, valóban újjászületés a napot így elkezdni. Ezt a pillanatot nevezik „ébredésnek”.

A harang megkondulása nem a magunk elé állított követelmények sürgető felszólítása. A harang az emberi léten felül álló egyetemes és kozmikus idő múlásának jele. Noha nyilvánvaló, hogy az idő nem emberi mértékegységekkel múlik, számunkra azonban az idő nem létezhet másként, mint általunk kitalált egységekben. Az idő csak így nevezhető meg, és ha valamit nem tudunk megnevezni, beszélni sem tudunk róla, számunkra nincs is.

Ha a harang megkondul, akkor ebből a jelzett időből nem következik számunkra semmi kényszer. Valamikor nyilván ezt jelentette, de megszabadítottuk ettől, külön szerkezeteket készítettünk, hogy ezt a feladatot áthárítsuk ezekre. Az életmód követelte meg, hiszen nem elég többé, hogy napjában két-három nagy időpontban igazodjunk egymáshoz, minden másodperc olyan kijelölt idő lehet, amelyben egymáshoz kell igazodnunk. Többé nem igazodhatunk egyetlen középponthoz, a harang idejéhez. Elveszett a mérték, a középpont, mindenki igazodik külön-külön mindenkihez, más és más kijelölt időpontokban. Mindenkinek mindenkivel külön igazodó pontokat kell kijelölnie nap mint nap újra előlről. Egy napunk megszervezése kitölti az egész napi életet. A lét szervezésének ideje a lét elmúlásának idejével válik azonossá. A harang trónfosztása és a karóra hatalomátvétele pontosan jelzi, hogy a szervezetség és az anarchia egy és ugyanaz a dolog.

A harang jogosan lehetett közös középpont, rendezőelv, ugyanis nem egy ember vagy embercsoport speciális életmódjához igazítja az időt, hanem a természet által kijelölt időpontokhoz, a pirkadathoz, alkonyathoz, a nap delelőjéhez. A harang ideje az az idő, amit a nap körbejár felettünk. Az az út, amit a nap körbejár felettünk hajnaltól sötétedésig, olyan, mint a harang, hasonlít is rá. A harang alatti világ olyan, mint az égbolt alatti.

A harang kondulásából tehát semmi sem következik, csak megszólal, nem csak egy időpontot jelöl, hanem az időt magát. Nem csak azt, hogy hány óra, és az késő-e vagy korán, hanem azt is, hogy létezik idő. Vagyis, hogy létezik elmúlás. Amikor a jelentés nélküli, pusztán csak létező idővel találkozunk, akkor az elmúlással találkozunk.

A vekker által jelzett időből az következik, hogy a halál a kötelességeink közben kényszerűségből bekövetkező vég, nem megváltás, hanem pech, kudarc, nem befejezés, hanem kényszerű befejezetlenség, nem beteljesülés, hanem derékbatörés. A halálnak a vekker időszámítása szerint sose lehet időpontja, mindig idő előtti.

Lehet, hogy a halál eleve sosem lehet beteljesülés, megváltás, de más, ha ezt állandóan tudjuk is, és más, ha azt hisszük, hogy a halál lehet befejezés, lezárás, megváltás. Más a vekker felvilágosult tudásában élni és más a harang öntudatlan bűvöletében. Végül is a halál úgyis olyan, amilyennek képzeljük. A halál úgyis azt jelenti számunkra, amit gondolunk róla.

A harang az embertől függetlenül létező, folyamatosan áradó idő jele, a halált mint a természet örök érvényű igazságát mutatja be. Az idő alapjában véve csak halad, megy, azt jelenti ez, hogy a világ, a természet szünet nélkül változik, átalakul. Az idő

csak az ember számára, és csak az elkülönült egyed számára nem halad, hanem múlik, mégpedig „el”-múlik.

Ha éppen akkor teszünk valami fontosat vagy történik velünk valami változás, amikor a harangok megszólalnak, akkor az „el”-múló egyéni létünk találkozik, egybeesik az emberfeletti, örök és haladó nagy természeti idővel. Valami nagyszabású egybeesés történik, mindez olyan rést üt egyéni életünk kereteibe, ami azt az érzést adja, hogy többnek érezzük magunkat, mint amik egyáltalán emberi létünkben lehetünk. Nem saját emberi nagyságunk, hanem emberi létünk fizikai kereteit érezzük kitágultnak. Harangszóra véletlenül cselekedni olyan, mint a hallucináció, az extázis, révület, mint amikor a világ hirtelen aránytalanul kisebb lesz körülöttünk, mint mi vagyunk, vagy mi zsugorodunk össze hirtelen. A harang kondulásában a nagy természeti változások által kijelölt transzcendens idő és egyéni létünk egy jelentéktelen fordulópontja véletlenül egybeesik. Egy tettünk emberfeletti módon megjelölődik, valami nálunk hatalmasabb erő által kiemelődik a jelöletlen mindennapos események közül. Ez az „éppen akkor és éppen ott”, az „épp jókor” érzése, mindennapunk átlagos és értéktelen ideje és tere egy pontba esik valami létünknel nagyobb térrel és idővel, megjelölődik.

Ez az érzés létünket egybekapcsolja minden más olyan étellel, amely a harangszó által ugyanezt éli át. Ha a harangszóra tettünk meg valamit, akkor létünk egybekapcsolódik azzal, aki a harangszóra ugyanúgy tett valamit. A többi emberrel eggyé válni csak a megjelölt pillanatokban lehet, ez az az állapot, amelyben egyetlen közös időpontban és térben élünk, ami az emberfeletti idővel és térrel kapcsol össze minket, és azáltal megjelöli, értékessé teszi ezt az egybeesést.

Amikor a közösség azt éli meg, hogy valamit együtt csinál, és az a tevékenység egybeesik az emberek feletti idő kijelölt pontjával, ez az ünnep maga. Az ünnepi érzés, az emberfeletti, örök természeti változásból származó kijelölt időpontnak és a közösség cselekedeteinek egybeesése. Minden jelentősebb közösségi, népi ünnep is általában a természet fordulóihoz igazodik: a tavaszodáshoz, a nyár elmúlásához, a termés betakarításához. Az ünnepi érzésben az egyén léte feloldódik abban az értékes emberfeletti pillanatban, amit az embereken felül álló időmúlás pillanatának egybeesése szentesít.

Az ünnepi egybeolvadás érzésének ellenkezője az, amikor az egybeolvadás nincs szentesítve egy emberfeletti időpont egybeesése által, pusztán azért történik meg, mert a tömeg valamit egyszerre hajt végre, ilyen például a díszmenet. A díszmenet is elmosza a személyiség határait, az egyént a többivel összekapcsolja, csakhogy az öntudatlanságra szállított lét szintjén.

Ha fel akarjuk kelteni az ünnepi érzést, akkor irányíthatóvá kell tenni a véletlent, működtetni kell az emberfeletti jelenségeket, hogy a manipulált véletlen képes legyen megjelölni a pillanatot, vagyis ünnepivé szentesítse. A véletlen irányítása a harang megkondítása.

Ugyanezért vált kedvelt szokássá az ajtók fölé olyan kis csengettyüket szerelni, amik az ajtók nyitására megszendülnek. Így ha bárki belép vagy távozik, belépése és távozása különös jelentőséget kap. Mintha egy mondat alá lenne húzva a sorok között, felkelti mindenki figyelmét. Az a pillanat, amikor valaki belép, belépése a megszületése lesz, távozása pedig a halála. Belépése, kilépése fontos fordulópont a bent levők és a kint levők helyzetében. A csengettyű, mint a harangzúgás, megadja az egyén jelentőségét, mindenkinek megadja a magáét. Saját távozásának és érkezésének mindenki főszereplője lehet, a pillanat meg van jelölve, és e jel által az értékesebb lesz, mint az élet egyéb folyamatai és időpontjai. Amikor nem szól a csengettyű, senki sem jön és senki sem megy, ilyenkor semmi értékes sem történik, nem sűrű az idő, hanem egyformán higan folyik.

Amit úgy mondunk, hogy „történik”, az mindenképpen csak olyan dolog, ami meg van jelölve, a többi nem „történik”, hanem van. (Vagy akár mondhatjuk, hogy ami csak van, az nincs, és csak az van, ami „történik.”) Az az élményünk, hogy „valami történt”, azt jelenti, hogy életünk, ami értéktelen, ismétlődő dolgok folyamata, egyik pillanatában megjelölődött.

Ami „történik”, az csak nem várt esemény lehet. Ami várt, az manipulált. Az abszolút váratlan mindig emberfeletti módon megjelölt. Ez a különbség egyben a szerencse és a véletlen között. A szerencse (olyan értelemben, ahogy a szerencsejáték szerencse) is emberfeletti megjelöltség, kiválasztódás, de az esélyt mi adjuk erre. A véletlen az, amire nem vártunk, hanem eljött. Olyan dolog jött el, amit nem is várhattunk, mert nem is létezett addig, amíg el nem jött. A véletlen mindig csoda. Ha egy várt dolog véletlenül, azaz nem várt időpillanatban jön el, akkor az legfeljebb szerencsés vagy szerencsétlen véletlen. De amikor megvalósul valami, amit nem vártunk, nem ismertünk, az az igazi, eredeti véletlenség-élmény. Ez az a pillanat, amikor az az élményünk, hogy „valami történik”, a legerőteljesebben hat át minket. Ez a véletlen az utolsó és mindig megmaradó egyetlen esélye a transzcendenciának.

A hétköznapi tudat találkozása a véletlennel mindig természetfölöttinek mutatja azt. Ha valahol valami véletlenül történik, az a természetfölötti képét hordja magán. A véletlen filozófiája másra irányul, mint a véletlenség-élmény hétköznapi feldolgozása.

Ha a hit megrendül, akkor a véletlen a sors, az igazságszolgáltatás, a kegyelem, a büntetés helyébe lép. A véletlen azonossá válik a sorssal. Ha viszont a véletlen a sorssal, a végzettel azonos, akkor a természetfölöttinek vélt világban a véletlen mégsem véletlen. Ha a véletlennel találkozó ember a véletlen-élményét sorsával azonosítja, akkor ezzel egy természetfölötti világ beavatkozó akaratának létezését állítja. És a beavatkozás szerencsés vagy szerencsétlen kimenetele szerint tartja e véletlen képében jelentkező természetfölöttit jóságosnak vagy gonosznak, áldásnak vagy átoknak. A hétköznapi tudat véletlen-élménye egy létezőnek vélt természetfölötti világ létezésének jele, bizonyítéka, érzete és testetöltése.

A hétköznapi tudat véletlen-élményét a tömegkultúra fogalmazza meg ilyen módon. A „magas” művészetben egy hagyományos esztétika szempontjából a tökéletes műformával ellentétes a véletlen. Esztétikai norma a véletlent kiküszöbölni a műalkotásból, egy elbeszélő vagy egy drámai szerkezetet a véletlen megjelenése hitelmentesíti. A tömegkultúra elbeszélő szerkezeteiben viszont a véletlen az egyik legkedveltebb alaphelyzet. A véletlen egy hirtelen szerencse, siker vagy éppen ellenkezőleg, katasztrófa. A véletlen általában megszemélyesített: jóságos idegen lény, istenség, egy másik világról jött látogató vagy szörnyeteg, gyilkos. A megszemélyesített és egy helyzetben megvalósuló véletlen a tipikus, átlagos és érdektelen helyen, időben és emberek között tör be egy olyan hétköznapi világba, amely idáig a leginkább valószínűsíthető módon volt folytonos. A véletlen így, ebben a helyzetben mindenkinek úgy élhető át, mint egy tényleges véletlen, hiszen így a leginkább mindegy, hogy mikor, hol és kik közé ütött be. A véletlen így mindenki számára nyilvánvaló, ami így mindenkit személyesen is érthetett volna, az is véletlen, hogy kit ért és az is, hogy kit nem. A tömegkultúra elbeszélő szerkezeteinek sajátossága szerint erről a legnyilvánvalóbb véletlenről kell kiderülnie, hogy mégsem az, a véletlen beavatkozásának megérthető és megismerhető okai lehetnek. A tömegkultúra véletlen-ábrázolása ugyanúgy, ahogy a hétköznapi tudat véletlen-élménye arra irányul, hogy a véletlent megszelídítse, és ezt csak úgy teheti, ha olyan előfeltevéseket alkot utólag, amelyek a véletlent is bekapcsolják az okokra és okozatokra épülő tervezhető világba. És ennek a gondolkodási műveletnek alapos okai vannak.

A véletlen az, ami abszolút módon nem tervezhető, a kiszámíthatatlan, az esélytelen. Ami nem ilyen, az nem véletlen. Az európai civilizáció életformájában és gondolkodásában az élet csak tervezhető dolgokra épülhet. Végző soron a halál válik minden tervezhetetlennek alapjává, a halál az abszolút tervezhetetlen. A halálnak, úgy, mint a véletlennek, nincs megfelelő, helyes időpontja. Kiszámítható esélyei lehetnek, de a halálnak, mint véletlennek, bármelyik pillanatban egyenlő esélyei lehetnek. És az a véletlen, ami halált jelent, az mindig olyan pillanat, ami nem volt be-
tervezve.

Abban a világban, ami a tervezhetőségre, esélyekre, irányíthatóságra épül, abban a véletlen mindig ellenség, fenyegetés. És a világ minél teljesebb mértékben törekszik a kiszámíthatóságra, annál inkább fogja a véletlennel való találkozásban az emberi lét korlátaival való találkozást érezni. Így a véletlen-élmény halál-élménnyé válik. A hétköznapi tudatnak és a tömegkultúrának az az egymást erősítő gondolkodási manipulációja, hogy a véletlen elrendelt voltát bizonyítsa, nem más, mint számvetés a halál tényének fenyegető jelenlétével. A véletlen azonosítása a végzettel a halál megszelídítése, a tudat egyik hamis eszköze annak érdekében, hogy az elfogadhatatlanná vált halál mégis érthető legyen. Amennyiben a véletlen nem irányítható, de megérthető és megfejthető, annyiban a létezés keretei is elfogadhatóvá válnak. Végül is bármelyik kor bármelyik kultúrájában bármilyen élményt mindig úgy épít fel a tudat, hogy azáltal az életben maradtak egymásban az életbenmaradást erősítsék. Mert akik nem ezt erősítették, azok nem maradtak életben.

KALÁSZ MÁRTON

Szem

*érzékelem, időmben ott van
ha elrejtve gabonaszem
mely a megtorlást perceknek kiváltja
s fényli vigasztaló*

*csiráink időknek; testembe rejtve
lúktet, ha étető gabonaszem
annyira csitít – ma akár kölcsönvehetne
művünkből kaponyát; nagy fűtöttség szeme*